

ВЕРОНАУКА У НАСТАВНИМ ПЛАНОВИМА И ПРОГРАМИМА ЗА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ У НОВОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

Петар Рајчевић*
Училишњски факултет у
Призрену – Лейосавић

Апстракт: На основу сачуваних наставних планова и програма од 1838. до 1945. године сазнајемо које су садржаје веронауке ћаци учили у тадашњим основним школама у Србији. Ради боље прегледности проучавани наставни планови и програми груписани су у неколико историјских периода (од Кнежевине Србије, преко Краљевине Србије, Краљевине СХС/Југославије, до ратног периода 1941–1944/45. и почетка изградње социјализма у ДФЈ и Народне Републике Србије у њеном саставу). Животи и рад у држави, школи и Цркви представљао је складну, јединствену целину. Сви познати педагози у садржајима верске наставе видели су изванредну могућност за развој друштвено пожељне, моралне личности. Зато је у наставним плановима за основне школе овај наставни предмет заузимао прво место и био центар око кога су се окућали сви остали наставни предмети. Изнимку је представљао последњи период, у којем долази до ташења овог наставног предмета и забране изучавања верских садржаја у историјама школске зграде.

Кључне речи: наставни план и програм, основна школа, веронаука, вероучитељ, ученик, васпитање, Србија

Увод

У раду се разматрају духовни аспекти образовања у основној школи у Србији кроз садржаје веронауке заступљени у наставним плановима и програмима од 1838. до 1945. године. Осим наставних планова и програма из 1838, 1844, 1850, 1871, 1883/84, 1891, 1898, 1899, 1920, 1926, 1927,

* petar.rajcovic@pr.ac.rs.

1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1943. и 1945. године, ради илустрације и потпунијег увида у проблем и предмет истраживања, консултована је и остала литература из тог времена и о том времену. Мисли се на бункаре, читанке, мале катихисисе и слично. Проучавани наставни планови и програми за основну школу у Србији груписани су, ради прегледности, у временске периоде. То су: 1. период постојања Кнежевине Србије, 2. Краљевина Србија, 3. Краљевина СХС (Југославија), 4. ратни период од 1941. до 1944/1945. године и 5. период почетка изградње социјализма у Србији. У свим документима овог типа до 1947. године верски садржаји су били предвиђени за учење у основној школи, и најчешће су заузимали прво место. У њихов васпитно-образовни значај у сфери духовности, и у укупном формирању друштвено пожељне личности није се сумњало.

Како се међу факторе духовног идентитета српског народа убраја православна вера, то је православна веронаука у основној школи, с обзиром на бројност ученика који су је практиковали, била најзаступљенија. Остале традиционалне конфесије у Србији имале су потпуно равноправан положај у том смислу. Живот и рад у школи и у Цркви представљали су синергичну целину која је утицала на хармонично васпитање и образовање младе личности.

Ученици су упућивани да неважне увреде треба да носе, а за веће да се жале родитељима или учитељима. Није се подразумевало да на увреде сами реагују и решавају их недозвољеним средствима.

Ђорђе Натошевић се залагао за идеју да школа треба да буде више васпиталиште него училиште. Религију је сматрао основним средством наставе. Верску наставу је посматрао као центар око кога треба да се концентришу сви други наставни предмети. Љуб. М. Протић, у уџбенику *Педагогика* из 1899. године, истиче да се морални карактер најбоље огледа у раду човека према највишим моралним законима, који су најбоље представљени у Христовој науци. Сретен Ацић сматрао је да школа не сме да је много „различна“ од куће. Христа је узео као најдалековиднијег педагога за узор. И остали, познати српски педагози, све до идеолошке преоријентације након Другог светског рата и забране верског васпитања у школама, заступали су слично мишљење.

I. Основни појмови

У најкраћим али најбитнијим цртама, дефинисаћемо основне појмове садржане у наслову рада. Пре свега то су веронаука и њој сродни појмови, затим, наставни план и наставни програм, основна школа, Србија и други.

Веронаука. Да би се објаснила ова реч потребно је претходно задржати се на појму вере и његовом значењу. Урођен у бесмисао и посматрајући зло светског живота човек се, кроз веру, пробија ка пожељном свету смисла. Тако задобија снагу која долази из другог света, у којој „љубав односи победу над мржњом, јединство над раздором, вечни живот над смрћу“ (Берђајев, 2007: 182). Веронаука је најпре позив на ширину живљења. Веронаука тежи да упути младе у правцу изграђивања холистичког погледа на свет. **Вера** је моћ човекове душе. Вера је став побожности и поуздања у Бога. У својој беседи о правој вери, која представља православни светосавски програм Српске Цркве и Државе кроз све векове, Свети Сава, између осталог истиче: „Стога вас, браћо и чедо, ово прво молим да, положивши сву наду своју на Бога, држите се пре свега праве вере његове. Јер, као што рече Апостол, ‘темеља другога нико не може поставити осим онога којег постави’“ (Дух Свети (1. Кор. 3, 11) преко Светих Апостола и богоносних Отаца, а то је – права вера која је на светих седам Васељенских Сабора потврђена... и проповедана. И зато на овом темељу свете вере треба нам зидати злато и сребро и драго камење (1. Кор. 3, 12), то јест добра дела. Јер нити користи исправност живота без праве и просвећене вере у Бога, нити нас право исповедање (вере) без добрих дела може извести пред Господа, него треба имати обоје, да ‘савршен буде човек Божиј’ (2. Тим. 3, 17), а не да због недостатка (једнога) храмље живот наш. Јер, као што рече Апостол: ‘Спасава вера, која кроз љубав дела’ (Гал. 5, 6).“ (Свети Сава, 1991: 1). ... „Зато, чедо моја богољубљена, ми који Га љубимо треба да чинимо дела вере у Христу Исусу, Господу нашем, ми који смо примили од Њега бесмртну веру, толики дар – да не умремо никада!

Зато, ако ово сачувате, бићете блажени од Бога у векове, и блажена биће срца ваша, и блажене биће душе ваше, и бићете блажени ви који сте примили веру Божију и сачували је у чистоти. Гледајући на бесмртни дар Христов, творите свагда бесмртна дела у Христу: веру чисту и молитву честу, имајући према Њему љубав и наду, и савест чисту пред Богом и људима (Дап. 24, 16), пост и бдење, на земљи лежање, истину у свему, чистоту телесну и душевно уздржавање, чувајући разум (сми-сао) светог крштења – просвећења Божијег, којим се одрекосмо Сатане и свих дела његових. И свагда љубити покајање и исповедање грехова својих и плакање над њима; умиљење, смирење, праведност, поучење, исправљање живота свога, мржњу на грех; не опијање, ни блудничење, него, напротив, чист живот какав је Божијим очима угодно гледати.“ (Свети Сава, 1991: 5). Истинска вера не може се свести на интелектуалну фасцинацију догмама; она мора да обухвати читаво срце човеково. Гроф Цинцендорф изрекао је сажет и коначан суд о апологетској

опсесији званичних теолога: „Онај који жели да Бога схвати разумом, постаје атеиста“ (Тејлор, 2011: 5). И лекари, који немају веру, признају да јака воља за животом или унутрашњи мир могу утицати на ток болести, па чак побољшати стање или довести до излечења.

Свети Владика Николај пише да се познавањем Бога умножава благодат и мир. Познавањем створења мимо Бога, као одсечених од Бога, или насупрот Бога, умножава се јад и немир. Михајло Пупин је причао о томе да у своме животу он свуда види прст Свемогућег. Чињеница је да је читавог живота црквено живео. Узрастао је најпре уз панчевачког проту Васу Живковића, а потом помагао великом мисионару Мардарију Ускоковићу у организовању црквених заједница Срба у Америци. Ништа му то није сметало у постизању врхунских научних резултата. Вера у Бога за њега била је необорив бедем, сигурно пристаниште, заштита, радост и најзаслужнији фактор „што је његов животни пут био један од најдужих путева које је један Србин икада прешао“ (Јовић, 2004: 15).

Теодоровић (1899, 1991: 88–89) истиче да је вера убеђење о ономе, што очекујемо, као да га већ имамо и показивање невидљивих ствари, као да их видимо. Другим речима: хришћански веровати значи, све оно за тврду истину држати, што нам је Бог открио и о чему нас Православна Црква учи, да је заиста од Бога откривено. Вера је прва и основна хришћанска добродетел, на којој почивају све врлине и сав хришћанско-морални живот.

Патријарх Гаврило Дожић је сматрао да је вера чисто субјективна ствар, говор душе са Богом, те нико нема право да људима у томе смета. Наша Црква увек је осуђивала и никада није употребљавала силу и верска прогањања с циљем наметања своје вере другима.

Веронаука или верска настава је настава која је пре Другог светског рата у Краљевини Југославији извођена у оквиру редовне наставе, у школи, под називом веронаука или хришћанска наука. Предавана је у основним и средњим школама, а њен садржај чинило је Свето Писмо или Библија. У учитељским школама верска настава имала је, поред осталог, задатак да учитељске кандидате припреми и за предавање овог наставног предмета.

Вероучитељ је наставник који изводи верску наставу. У Краљевини Југославији за вероучитеље у основним и средњим школама са више одељења узимани су свештеници или нарочито за то припремана лица (свршени богослови или теолози), док су у мањим сеоским школама ову наставу држали учитељи, да би је касније преузели свештеници. За Цркву је основни циљ наставе веронауке да се код деце (ученика), омладине и одраслих развије првенствено љубав према Богу. То

значи да се у њима образује истински људски лик и образ, те изазове спремност за активан хришћански живот, а то значи живот у Цркви. Свети апостол Петар дао је упутство пастирима духовним које није избледело кроз векове. Апостол саветује: „Пасите стадо Божије, које вам је предато, и надгледајте га, не силом него драговољно по Богу, нити за неправедне добитке него из добра срца; нити као да владате народом, него бивајте угледи стаду (1. Пт. 5, 1–3)“ (Владика Николај, 2001: 487). Ни савремени педагози, психолози и други не могу ништа да заме-ре наведеном савету. Вера Христова највише светли и осветљава душе људске онда, када проповедници те вере светле животом својим. У глави 19 *Студеничкој шийки* под насловом „Поука игуману“ налазимо следеће упутство, које може да се односи и на вероучитеље у школама: „И ти, оче духовни освештеног овог стада и наставниче, смиран буди братији, и милостив, сву очинску показујући им добру вољу. И молим те: за све брине се, све сачувај и све трпи, помажи поучавајући, води поучавајући и тешећи, болне излечујући, немоћне утврђујући, малодушне бодрећи, грешне враћајући, седамдесет и седам пута праштајући по речи Господњој (Јеванђеље по Матеју 18, 22)“ (Студенички типик, 1994: 91). Уз поучавање и упућивање речима никад се не сме губити из вида потреба за складом мисли, речи и дела. Сви педагози сагласни су у томе да су примери најделотворнија васпитна средства.

Васпитно-образовни процес Православне Веронауке, као и уопште у настави одређују: наставно градиво (педагошки садржаји), ученик (његове узрасне могућности) и вероучитељ (његова дидактичко-методичка оспособљеност). Конкретна реализација васпитно-образовног процеса зависи од предзнања и способности ученика, од сложености наставног градива и од методичке концепције вероучитеља у раду. Педагошки садржаји регулишу се наставним планом и програмом. Успешност реализације плана и програма зависи од адекватног избора и распореда наставног градива, благовременог и континуираног планирања рада и корелације образовних података. „Да би се наставни процес одвијао на најбољи начин, потребно је да вјероучитељ усагласи шта, зашто и како ће радити. За то му је веома важно да *иланира* и *програмира* васпитно-образовни рад“ (Лукић, Вуковић, 2011: 17).

Хришћанство је, пише Берђајев, религија божанске Тројичности и Богочовештва. Она не претпоставља само веру у Бога, већ и у човека. Човештво је део Богочовештва. Нечовечни Бог није хришћански Бог. Хришћанство је суштински антропологично и антропоцентрично, оно уздиже човека на невиђену, вртоглаву висину. Други божији Лик се појавио као људски лик. Тиме се човек ставља у центар бића, у њега се поставља смисао и циљ стварања света. Само хришћанска свест

признаје човеку вечност. Човеков вечни лик се налази у унутрашњости саме божанске Тројичности. У једнобожачким религијама Бог се схвата као највише натприродно биће које је створило материјални и духовни свет, и које управља њиме. Бог је једини цар људи, пише Свети Владика Николај. Бог царује, а људи служе Богу. И они који старешују и они који се покоравају, подједнако су слуге Божије. *Где се Бој пошћује, ту нема никаквог зла, као што тамо где се не пошћује нема никаквог добра.* То није чудно ако се подсетимо речи Христових да је Он Пут, Истина и Живот. Верске вредности сврставају се у трајне, духовне, дакле нематеријалне па и невидљиве вредности. И код Вергилија у *Енеиди* може се прочитати да „дух покреће масу, тј. мисао материју доводи у кретање. *Mens agitat molem*“ (Флоренски, 2000: 19). Страшно је рећи, истиче Свети Јустин, али хуманизам је у ствари основно зло, првобитно зло човеково. У име тог првобитног хуманизма човек је протерао Бога у натчовечанску трансцендеталност, и сав остао при себи и у себи. При свему томе, човек није могао да потпуно обезбожи себе, да потпуно избаци из себе боголике одлике свога духа. Оне су остале да се и у његовом хуманизму појављују у облику чежње за бескрајним постојањем, за бескрајним прогресом, за бескрајним знањем, за потребом бескрајног усавршавања.

Наука се одређује као систем знања о природи и људском друштву до којег се дошло применом одређених принципа, објективних (индуктивних или дедуктивних) метода истраживања и одређених средстава за истраживање. Она се посматра и као систем схватања, тумачења неког проблема, учење, доктрина, теорија; верско учење, канон, узус. Помоћу ње долазимо до знања. Знање има велики значај у духовном животу, оно је светлоносно. Најсистематскије стиче се у школи.

Наставни план у *Педагошком лексикону* (1963: 312) дефинише се као основни документ којим се утврђују наставни предмети који се уче у одређеној образовној институцији, њихов распоред по наставним годинама (годинама учења), недељни и годишњи фонд часова за сваки предмет, а у вези с тим и структура школске године. Др Милан Баковљев још додаје да је наставни план ради прегледности обично дат у облику табеле. Захтеви у наставном плану су „обавезни и не могу се мењати, али су услови у којима се остварују променљиви и, по правилу, различити у разним школским срединама“ (Продановић, 1974: 88).

Распоред наставних предмета у наставном плану може бити *сукцесиван* (кад се у потпуности изучи један наставни предмет, прелази се на учење другог), *симултан* (више наставних предмета изучава се истовремено) и *комбинован* (делимично сукцесиван, делимично симултан). У савременој наставној пракси преовлађује симултан распоред.

Наставни програм се дефинише као службени документ који прописују просветне власти. Њиме се одређује садржај рада у сваком наставном предмету, тј. опсег грађе (знања, вештина и навика) коју ученици треба да усвоје у појединим разредима. Осим опсега градива, програм одређује и редослед наставних садржаја. Он се (редослед) не мора и не може увек поштовати јер при одређивању редоследа обрађивања грађе треба водити рачуна о концентрацији (корелацији) наставе и о актуелизацији наставе. Поред опсега и редоследа градива, наставним програмом одређује се и дубина предвиђене грађе. За сваки наставни предмет, прописан наставним планом за неку врсту школе, постоји посебан наставни програм. Наставни програми представљају конкретизацију наставног плана. Распоред у наставном програму може бити концентричан, линијски и комбинован. Наставни програми, готово увек, садрже и основна методичка упутства за реализацију предвиђених садржаја. Међу поједине шире или уже делове наставног програма убрајају се предметно подручје, наставна целина, наставна тема и наставна јединица.

Израда наставног програма од хипотезе до завршног облика пролази ове фазе: концепт, нацрт, предлог наставног програма и наставни програм. Неки педагози читав образовно-васпитни процес објашњавају помоћу шест основних питања: зашто (циљ), шта (садржај), чиме (медиј), како (метод), кога (ученик) и где (средина).

Основна школа (Grundschule, Volksschule; начальная школа) се дефинише као обавезна општеобразовна школа која представља основу целокупног школског система, тј. основу за свако даље школовање. Свуда у свету она заузима посебно место у васпитно-образовном систему. Посматра се као главни носилац дела општег васпитања и образовања нације. Наставни програм за основну школу мора бити тако урађен да испуњава ове полазне основе.

У прошлости основна школа је трајала три или чешће четири године. Од 1950/51. школске године озаконено је обавезно осмогодишње основно школовање. Основна школа је садржајно обogaћена и њена васпитно-образовна структура обухватала је: наставу, слободне активности, здравствену заштиту и општу културну и јавну делатност школе. Васпитно-образовни процес модернизовао се увођењем нових метода и поступака и савременог дидактичког инструментарија. Настојали су се „хуманизовати“ међуљудски односи свих учесника у животу школе. Дошло је до постепеног отварања школе потребама друштвене средине. У основној школи настава се изводи на матерњем језику.

Србија. Свој процват и вишевековни развој Србија је доживела у средњем веку под мудрог управом Немањића. Након тог времен-

ског периода долази време губитка државности и ропство под турском управом. Пламен народног духа тињао је и одржавао се у неповољним околностима једино у српским манастирима. У нововековном периоду, од Устава 1838. године Кнежевина Србија је постала уставна и правна држава. Од тог периода у њој су се дешавале сталне промене. Она се организовала и постојала као Кнежевина (до 1882), Краљевина Србија (1882–1918), Србија у саставу Краљевине СХС (1918–1929), у саставу Краљевине Југославије (1929–1941), преживљава период Другог светског рата (1941–1944/45), а налазила се и у саставу ДФЈ, ФНРЈ, СФРЈ као једна од шест република, у саставу СРЈ и ДЗ СЦГ као једна од две републике. Након тога периода обновила је државну самосталност и развија се под називом Република Србија.

II. Садржаји и положај веронауке у наставним плановима и програмима за основне школе у Србији

И Србију, као задати територијални оквир истраживања, и наставне садржаје верске наставе заступљене у наставним плановима и програмима за основну школу од 1838. до 1947. године треба посматрати у њиховој историјској променљивости. Један од таквих специфичних периода издваја се под називом Кнежевина Србија.

II. 1. Кнежевина Србија

После успешног Другог српског устанка и наређења руског цара Николаја I Павловича Романова (1796–1855) упућеног пораженој Турској у рату 1829. године, Срби су стекли широку аутономију у оквиру Отоманског царства. У мировном документу – Једренски мир нарочит нагласак дат је одређењу по коме су Турци били обавезни да беспоговорно спроведу 8. тачку букурешког уговора још од 1813. године, по коме је те године Србима обећана висока аутономија. Главни писци највишег правног акта турског султана Махмуда II 1830. године били су Александар Иванович Рибопјер и Димитрије Давидовић. По обнародовању султановог хатишерифа 3. августа 1830. године Срби су, између осталог, стекли право да самостално и слободно организују просвету. У том документу дословно је писало: „Срби имаће власт постављати у земљи својој печатње књига, болнице за своје болеснике и **школе** (истакао П. Р.) ради воспитанија дјете своје“ (Ћунковић, 1971: 20).

На тадашњој територији Србије поново заживљавају мале – основне школе у сваком већем селу и варошици. Први закон о школама донет је 1833. године. Израдио га је Димитрије Давидовић а назван је

„Устав народни школа у књажеству Србије правитељствујушчим Књазом Милошем Теодор Обреновићем I потврђен“. Године 1835. донето је Упутство да се по две школе у сваком округу издржавају о државном трошку, а да, поред тога, свака општина у којој постоји црква, има своју школу. Годину дана касније, тј. 21. марта 1836. године, установљена је дужност директора свих школа.

Ситуација констатована приликом инспекције школа 1836. године указала је на потребу предузимања темељних мера с циљем поправљања услова за наставни рад. Деца су поучавана у приватним кућама, често тако ниским да се човек у њима није могао исправити. Само три школе у тадашњој Србији имале су добре зграде (Чачак, Неготин и Свилеува). Није још било прикладног школског намештаја ни потребног прибора за учење. Позитивних примера рада учитеља са ђацима било је мало. Тадашње власти су схватиле да нешто мора да се предузме у сврху поправљања заиста неподношљивог стања у раду малих (нормалних, основних) школа. То је утицало на доношење одлуке о изради и озакоњењу првог званичног наставног плана и програма за основне школе у Кнежевини Србији.

Зорићев предлог правила школских за народне школе у Књажеству Србији, руководећи децу к Богочитанију, Благодарију, Поредку и Чистоћи, представљао је школски закон, штампан 1841. године. Садржавао је четири основна одељка: 1. о владању ученика код куће и пред наставленијем школским, 2. о владању у школама, 3. о владању у цркви, и 4. о владању ученика „вообште“ у свако доба и на сваком месту.

Верски садржаји из времена Кнежевине Србије односе се на наставне планове и програме за основну школу по којима се радило у периоду од 1838. до 1882. године.

Први општи наставни програм (писан руком) по којем је требало да раде све основне школе у Кнежевини Србији обзнанило је Попечитељство просвештенија, у Крагујевцу, 11. августа 1838. године. Звао се „Наставленије учебни предмета кои се у школама нормалним за прво и друго теченије школско предавати имају“. Уз њега је издато и „Наставленије учитељима правителствени и обшћествени школа у Књежеству Србији“. Садржаји верске наставе заузимају су значајно место у овом програму. Учила се словенска азбука („печатана церковна писмена мала и велика по реду“). У Буквару Петра Радовановића из 1838. године било је много текстова који су се односили на подручја вере. Полази се од „кратких нравоучителних изреченија“ и прелази на штива: „Бој се Бога, чини право, па се не бој никога. Говори свагда истину, и нигда не лажи; јер можеш преварити човека, али Бога нигда“ (Радовановић, 1838: 21). Од тридесете стране следи десет заповеди Божијих,

молитве (јутрења, Господња, Символ православне вере, молитва пред учење, молитва после учења, молитве пре и после јела, вечерња молитва и друге, моралне поуке, као што је, Дете Богу се молеће, Буди трудољубив љуби посао).

У другој години читао се часловац и читанка. По томе наставном програму изводила се настава у свим основним школама у Кнежевини Србији све до 23. септембра 1844. године.

Тада је на снагу ступио први закон о свим школама под називом: *Устројеније јавној училишћиној наставленија*. Назив програма по коме је требало изводити наставу био је „Наставленије у смотренију учебни предмета“. Устројеније и Наставленије саставио је тадашњи столоначелник Попечитељства просвештенија Јован Стерија Поповић (1806–1856). Од верских садржаја за рад у првом полугодишту првог разреда било је предвиђено „наизустно учење најобичнији молитвица, које су: Оче наш, Богородице Дјево и Символ вере“. У другом полугодишту предвиђено је „Наизустно учење молитви: пре и после обеда, пре спавања, и јутрење, напоследак десет заповеди Божји, и то Србским језиком“. У првом полугодишту другог разреда налазило се „Наизустно учење Свештене Историје“. У другом полугодишту било је „Продужење и свршетак свештене Историје“. У првом полугодишту трећег разреда одређено је: „Из вероучења прва част Катихисиса: о Богопознанију или о вери.“ У другом је полугодишту продужавано све ово. У четвртном разреду био је одређен „Катихисис и пјеније чрез оба полгодија“.

Наставни план и програм под називом „Расположење предмета који се у основним училиштима предају по разредима и полгодијама“ донет је 30. јула 1850. године. По њему се радило у основним школама Србије пуне две деценије. У првом полугодишту првог разреда налазимо „Наизустно учење молитви. Оче наш и Богородице дјево“. Друго полугодиште: „Наизустно учење Символа вере“. Други разред, прво полгодије (полугодиште) „Читање из часловца, Кратка свештена историја старог завета, Наизустно учење молитви пре и после обеда, пре и после спавања (све на српском језику).“ Друго полугодиште: „Читање из часловца, Кратка свештена историја новог завета у питањима и одговорима, Наизустно учење десет заповједи Божји (на српском језику).“ Трећи разред, прво полугодиште: „Читање из псалтира, Кратки катихизис прва част наизуст.“ Друго полугодиште: „Читање из псалтира, Кратки катихизис друга и трећа част.“ Четврти разред, прво полугодиште: „Потвореније кратке црквене свештене историје.“ Друго полугодиште: „Повтореније целог кратког катихизиса.“ Српски буквар из тог времена, Свештену историју и Катихизис израдио је Архимандрит Гаврило Поповић, каснији шабачки владика.

За женске основне школе 18. августа 1865. године донет је наставни програм под називом „Ред предмета који ће се по разредима и течајевима имати предавати у основним женским школама“. За учење у првом разреду била је предвиђена „Молитва: Богородице дјево“. За други разред у првом течају „Вјерују“, у другом течају: „Из свештене историје Нови завет, Десет божјих заповести. Трећи разред, први течај: „Катихизис до 7 чл. Вере.“ Други течај, продужење истог. Четврти разред, први течај: „Катихизис: други део до трећег.“ Други течај: „Катихизис: део трећи.“

У првој глави књижице под насловом, *Прва знања за основне српске школе*, из 1870. године, говори се о „Богу и вери“.

„Пишање. Зашто се учимо?“

Одговор. Зато, да постанемо паметни, да познамо Бога, и да знамо како треба да се **добро и поштено** (П. Р.) у животу владамо.

П. Шта је Бој?

О. Бог је створитељ неба и земље, и свега што је на небу и земљи.

П. Шта нас учи да знамо како треба да се владамо према Боју и према другима људима?

О. Томе нас учи наша православна вера.

П. Како нам каже вера да се према Боју владамо?

О. Она нам каже, да се старамо, да дознамо, шта је Бог, и да његове заповести извршујемо.

П. Како нас учи вера да се према другима људима владамо?

О. **Она нас учи, да не чинимо другима људима оно, што не желимо да они нама чине, а све што волимо да нама они чине, да чинимо и ми њима** (истакао П. Р.).

П. Какву ћемо корист имати, ако се према Боју и према људима будемо владали, као што нас вера учи?

О. Ми ћемо онда, на овоме свету поштено и срећно живети, а на ономе свету удостојићемо се велике Божије милости (стр. 3 и 4).“

Распоред предмета за мушке и женске основне школе и уџбеници како ће се предавати из 1871. године прописивао је за први разред, зимњи течај: 1. Наука хришћанска: молитве: „Оче наш“ и „Богородице дјево“. Летњи течај: 1. Наука хришћанска: Божје заповести. Други разред, зимњи течај: 1. Наука хришћанска: Молитве пре и после јела; црквена историја, црквено-словенски језик. Летњи течај: 1. Наука хришћанска: црквена историја, Црквено-словенски језик. Продужење у читању. Трећи разред, зимњи течај: 1. Наука хришћанска; Катихизис, Црквено-словенски језик: Вежбање у читању. Летњи течај: На-

ука хришћанска. Катихизис (продужење), Црквено-словенски језик: Вежбање у читању: Четврти разред; зимњи течај: Наука хришћанска: Црквена историја: стари и нови завет, Црквено-словенски језик: Читање. Хришћанска наука према овом наставном плану и програму се налазила на првом месту, а Црквено-словенски језик на трећем, иза Српског језика. У трећем и четвртом разреду мушке школе читају деца „Апостол“ и „Шестопсалмије“. Наука хришћанска, црквено певање и црквенословенски језик (који се учио као посебан наставни предмет) заузимају су значајна места.

У време Кнежевине Србије Словенски језик у нижој основној школи учио се с циљем да упозна ученике са словенском азбуком и језиком којим се вршило православно богослужење, те да истовремено олакша ученицима разумевање молитава и црквених песама које су се училе у основној школи. На тај је начин постижан и одржан склад школе са Црквом. Наставни програм из хришћанске науке није карактерисало често мењање што је, с обзиром на карактер наставних садржаја, потпуно разумљиво.

Човек тог времена није посматран само као пролазно тело, нити само као дух, душа, него као јединство тих компоненти. Дух и тело потпуно зависе једно од другог. „Права побожност долази од Бога и тежи само к њему. Извирући из неба и утичући у небо, она се дохвата земље само да мири, да теши, и да благосиља“ (Милићевић, 1873: 124). Милићевић сматра да вера даје ону бескрајну снагу правилима, која су урезана у дно наше свести. **Најдостојнија служба, каква се може чинити Богу, јесте да се врше сви његови закони** (истакао П. Р.). Ти закони налажу озбиљне дужности: дужност да братски поступамо према другим људима, да смо према њима праведни, поштени и милостиви; дужност, да се покорavamo законима наше земље, да жртвујемо, кад затреба, општем добру интерес, саможивост, охолост, жудње па и свој живот; дужност да будемо добродетељни људи. **Вера**, према Милићевићевом мишљењу, тражи од човека да почиње сваки преображај од свога рођенога срца. Она **саветује сваком, да поправи самог себе, па тако да допринесе поправљању и друштва, да посматра више своје мане, него туђе. То је морал вере који препоручује доброти, братство, правду као начела којима теже сви напредни народи.** Другим речима, „онај који влада хришћанском врлином – макар и гладовао – не може (се) приморати да се потчини ђаволој тиранији, нити да учини нешто недостојно“ (Јакшић, 2011: 142–143).

У року од неколико година после 1838. Србија је од полутурског пашалука постала савремена грађанска држава са организованом управом и судством, са смишљеном привредном и просвет-

ном политиком. У њој се заводи ред, закон узима као основа сваком поступку државне власти. Обраћа се пажња на културу и просвету. Отвара се све више школа, омладина шаље на школовање у иностранство, почиње развој наука.

II. 2. Краљевина Србија

После ратова против Турске вођених 1876. године (неуспешно) и 1877. године кад је српска војска ослободила јужну Србију, по одлукама Берлинског конгреса, следеће, **1878. године Србија је добила независност и признање територијалног проширења**. Нови крајеви су административно подељени на четири округа: нишки, пиротски, врањски и топлички. Ови значајни догађаји убрзали су привредни напредак Србије. Привредне гране постају све разноврсније. Долази до јачања градова. И село се све више укључивало у капиталистичко тржиште. Изградњом првих железничких пруга осамдесетих година деветнаестог века и касније почело је боље повезивање већих привредних центара са Београдом. То је омогућило брже и јаче привредне везе с иностраним тржиштем. И поред неповољних услова као што су недостатак капитала, стручне радне снаге, конкурентности јефтине аустријске робе, почела су да се стварају и прва индустријска предузећа. **У Београду, 22. фебруара 1882. године проглашена је Краљевина Србија**. Кнез Милан М. Обреновић проглашен је за наследнога Краља Србије – првог после Косова (тј. после успона српске државе за време династије Немањића, српских краљева и царева српских). Том приликом краљ је поручио народу да у надолazeћем добу обнови своја срца племенитошћу, родољубљем, пожртвовањем, новим полетом и осталим врлинама, а без васпитања и образовања то није могуће постићи. Задатак тадашњих просветних органа власти био је да, на основу важећих научних сазнања, та стремљења преточе у практична остварења.

Кроз читав период постојања Краљевине Србије (1882–1918) владало је мишљење да „вером у Бога узвишен је човек над свима створењима на свету“ (Натошевић, 1886, стр. 32). Нови карактер и задатак народној школи одредио је уверењем да она треба да буде више васпиталиште него училиште. Она све урођене дарове у деци треба да развија и да их упућује да буду разборити, религиозно морални, срећни и честити људи. Залагао се за примену дидактичких принципа у настави (очигледности, свесног усвајања знања, поступности и систематичности). Све су то биле значајне дидактичке основе и корисна упутства којих је требало придржавати се приликом састављања нових и мењања старих наставних планова и програма за рад у основним школама. За наставни садржај је тражио поштовање

официјелног наставног програма и актуализовање садржаја према одликама животне средине. Иницирао је ново доба у српском школском животу. Никола Вукићевић је тврдио да је Натошевић био нама Коменски, Песталоци, Дистервег.

Вера је представљала, и представља, фактор уједињавања народа и повезивања, братимљења свих људи, проповедајући чињење добра као врховни принцип живљења. „Један Господ, једна вера, једно крштење, један Бог и отац свију..., нема два права Христа, да би било двојство међу нама“ (Владика Николај, 2001: 854–855). Епископ Јован Пурић истиче: „Исти Христос је на почетку света у стварању човека, јер је *Почешак*; и исти Христос је у Оваплоћењу – истинити Бог и истинити Човек, јер је *Средина*; и исти Христос ће бити на крају – у Другом доласку Своме, јер је *Крај*“ (Пурић, 2009: 91). Педагогију Цркве, овај аутор (и не само он), посматра као фундаментално антрополошку, тачније теантрополошку, јер је сва усмерена ка светотајинском исцељењу, обновљењу, просветљењу и обожењу човека као личности.

Стихови песме „Шта ваља да чини ко мисли божји бити?“ упућују од првог разреда дете на правилно опхођење према ближњима својима и свим бићима и стварима.

„Ој човече, праведниче,
Један божји службениче,
Ако мислиш божји бити,
Чини добро за живота;_(П. Р.)
Поштуј брата старијега,
И тебе ће млађи твоји,
У добру се не понеси,
А у злу се не поништи,
Јер човече, праведниче,
Кад човека самрт нађе,
Ништа собом не понесе,
До скрштене беле руке,
И праведна дела своја“ (Натошевић, 1886: 25).

Министар просвете Стојан Новаковић потписао је 31. августа 1883. године четири варијанте наставних планова и програма за нижу основну школу. **Наука хришћанска** у сваком од њих **налазила се на првом месту**.

Наставни програм за вишу основну школу објављен је 20. јула 1884. године. **На првом месту овог документа дата је Наука хришћанска**. Предвиђени су садржаји за V и VI разред, колико је школа и трајала.

Наставно градиво петог разреда било је окупљено око предметног подручја под називом Хришћанске светиње:

„I Течаја:

а. Храм – Олтар, средина цркве, притвор, двери, престо, иконостас.

б. Капела.

в. Гробље.

2. Свете ствари:

Крст, иконе, црквене књиге и одежде.

3. Свети чинови

а. Главни: епископски, свештенички и ђаконски.

б. Споредни: протојерејски, игумански, архимандритски и митрополитски.

II течаја;

4. Свете службе:

1. Саставни делови, звоњење, кађење, осветљење, читање, певање, крсно знамење и метанисање.

2. Опште службе: вечерња, јутрења, литургија с објашњењем малог и великог „входа“ и освећење хлеба и вина.

3. Посебне: седам тајна (крштење, миропомазање, кајање, причешће, брак, свештенство и јелеосвећење), знамење, молитва за болесника, опело.

4. Света времена:

Недељни дани. Празници. Задушнице. Постови многодневни и једнодневни (стр. 28).

VI Разред

Хришћанске дужности и историја српске цркве

I течаја:

Хришћанске дужности:

1. Дужности хришћанина према Богу:

а. Вера; б. Молитва; и в. Нада.

2. Дужности хришћанина према цркви:

а. Спремање за причешће и причешћивање. Посећивање црквене службе и понашање у цркви.

б. Поштовање свештенослужитеља и цркв. Власти

3. Дужности хришћанина према ближњима:

а. Дужности према држави:

1. Поштовање и вршење земаљских закона.

2. Поштовање владоца и државних власти.

б. Дужности према појединцима:

1. Према пријатељима и непријатељима.
2. старијима, млађима и равнима.
3. богатима и сиромасима.
4. странцима и паћеницима.
5. родитељима и деци.
6. мужу и жени.
4. Дужности хришћанина према самом себи:
 1. Чување лепог имена.
 2. Усавршавање у своме раду.
 3. Побожно и поштено владање.

II течаја:

Историја српске цркве.

Период од крштења Срба до Св. Саве.

Крштење Срба у VII и IX. Веку. Словенска служба. Расцеп у цркви. (Православни и католици, јерес богомилска).

II Период од Св. Саве до постанка патријаршије.

Св. Сава. Рад Св. Саве у цркви и школи.

Архиепископија са столицом у Жичи и Пећи.

III Период од постанка до пропасти патријаршије.

Постанак патријаршије. Значење пећских патријараха за време ропства. Арсеније Црнојевић. Пропаст патријаршије (стр. 29).

IV Период од пропасти патријаршије до данас.

Стање српске цркве у овом периоду; 1. У Краљевини Србији, 2. у Црној Гори, 3. у митрополији карловачкој, 4. у митрополији далматинско-буковинској, и 5. у цариградској патријаршији: Старој Србији, Босни и Херцеговини.

V Поглед на разлику у вери у целом српском народу (стр. 30).“

За нижу основну школу у Краљевини Србији урађен је и 1. новембра **1891.** године донет *Нови наставни план и програми. На крају (без ознаке броја) иза свих осталих наставних предмета дата је наука хришћанска.* Већ тада, у промени израженој кроз редослед овог наставног предмета у односу на ранији статус у наставним плановима и програмима, могуће је запазити продор „модерних схватања“. „**Модерну епоху карактерише управо раздвајање духа и ума од вере и религије или, како је то Блез Паскал изразио, 'логике мишљења' од 'логике срца'**“ (Марковић, недатирано, стр. 3).(истакао П. Р.). Модерна схватања западне просвећености пренета су у наше крајеве још преко Доситеја Обрадовића. Он је, како каже др Голуб Добрашиновић, први „упознао своје сународнике с Европом...“ (Добрашиновић, 2009: 6). И о овој појави размишљао је

Свети Владика Николај Велимировић. „Чак и партије у неким државама, најзавађеније међусобно, мире се кад треба пресудити, какво место да се да Господу Исусу Христу у држави, да ли прво (како Њему и доликује) или последње? На таквом питању крвни непријатељи мире се међу собом, да би само Господу доделили последње место. Тако исто се у време оно завађене партије фарисеја и садукеја, измирише и удружише против Христа.

А зашто Најчистији и Најпотребнији да буде на последњем месту? Зато – по њиховој памети – да би за њих остала прва места“ (Владика Николај, 2001: 180–181). Уображени (незахвални и грешни) човек започео је „утакмицу“ са Богом. Замисливши свет без Бога, покушао је да постави себе на Његово место. Такво размишљање Достојевски је изразио изреком: „Ако Бога нема, онда сам ја Бог.“ Из такве замисли проистицало је убеђење да је човек слободан у свему што ради, јер је себе ослободио апсолутног Судије. Међутим, и то је једна од бројних људских самообмана. Није могуће замислити постојање неограничене слободе по људској мери и природи, обзиром да једна неограничена слобода нужно атакује на другу неограничену слободу што води невиђеном обрачуну и самоуништењу. Могућност развијања неограничене слободе постоји само у апсолутном добру. „Наша модерна цивилизација састављена је од мноштва друштава, субдруштава и средина, које се разликују. Претпоставка неверовања постаје доминантна у све већем броју ових средина; она је загосподарила у некима од најважнијих, на пример, у академским и интелектуалним круговима, одакле се лакше може ширити у друге средине“ (Тејлор, 2011: 22).

Садржаје верске наставе налазимо заступљене и у наставним плановима и програмима за основну школу и у читавом периоду постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (Југославије)...

II. 3. Краљевина СХС (Југославија)

Од 1918. до 1929. године основношколско образовање у Србији одвијало се у саставу државне творевине под називом Краљевство, касније Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, а од 1929. до 1941. године заједничка држава ових народа звала се Краљевина Југославија. Првих година после уједињења привредну ситуацију у Краљевини, а посебно у Србији, отежавала је огромна исцрпљеност ратом. Осим огромног броја људских жртава, претрпљена су и знатна материјална страдања градског и сеоског становништва у Србији. Највећи број сељачког света гладовао је. Најпотпунија исхрана сељачког становништва била је у јесен. Пролеће је било нај-

тежи период. Дете је посматрано као значајна помоћна радна снага у домаћинству. Слање деце у школу родитељи су доживљавали као додатни издатак и оптерећење.

Члан 16 одељка II Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца говорио је о науци, уметности, основној школи, настави, наставним садржајима... „Верска настава“, по том документу, „даје се по жељи родитеља, односно старалаца, подвојено по вероисповестима, а у сагласности са њиховим верским начелима“ (Устав..., 1921: 6–7). Овде налазимо, највишим законом државе регулисано и гарантовано, право (равноправност) на испољавање вере и практиковање верске наставе у школама. „Важност ове наставе у томе је што од свих хуманистичких предмета у основној школи, који директно утичу на образовање моралног карактера и буђење врлина, најдиректније утиче она, јер живо упознаје ученике са радом религијских личности, које су се истакле у моралном погледу“ (Петковић, 1927: 35).

И према Уставу Краљевине Југославије из 1931. године све школе су морале „давати морално васпитање и развијати држављанску свест у духу народног јединства и верске трпељивости“ (Устав..., 1931: 10).

Наука о вери и моралу требала је представити ученицима Бога као најсавршеније морално биће, које од сваког захтева да чини оно што је добро, и да на тај начин утиче на учениково владање и на стварање добрих навика за живот. Осим тога, задатак наставе о вери и моралу био је да сузбија и празноверице и рђаве верске обичаје којих је било доста распрострањених у народу иако често ничега заједничког нису имали са правом вером. Тај проблем изванредно је препознао и описао Јован Миодраговић у својој књизи *Народна веровања у Срба*. Религиозни интерес се, према Вујици Петковићу, огледа у односу индивидуе према свету који вечно постоји, у односу појединих људи и свега човечанства према Богу, вери, љубави и нади у Бога, Творца и Сведржитеља свега што постоји. Извориште овог интереса је у вечној променљивости у којој човек живи и у којој није могуће све објаснити и појмити због несавршености духа, као и средстава за сазнање. Људи покушавају наћи узроке свему што се око њих догађа, али их не могу увек наћи. Тако се јавља осећање више силе, од које све зависи, којој се покушавамо макар приближити. Постојање религиозног интереса подстиче индивидуу да ради на постизању равнотеже између постојећег, стварног и идеално замишљеног, тј. оног што желимо и чему се надамо. На тај начин религиозно интересовање има првобитно свој основ у сазнању као и у саучешћу. Оно необично помаже остваривању највишег васпитног

задатка – моралног васпитања. У томе су схватању садржане дидактичке основе, односно оправданост постојања наставног предмета Наука о вери и моралу у наставном плану и програму за основну школу у Краљевини СХС, а тиме и у Србији као њеном саставном и територијално највећем делу.

Одредбом § 42. Закона о народним школама од 5. децембра **1929. године**, који је ступио на снагу 9. децембра исте године, прописано је 11 наставних предмета у народним школама од којих је (опет) **на првом месту, била Наука о вери с моралним поукама са по 2 часа рада недељно у сваком разреду (I-IV) (П. Р.)**. Израда новог наставног плана и програма потрајала је релативно дуго. Тек је 15. јула 1933. године Министарство просвете усвојило нови наставни план и програм. На захтев главног просветног савета Министарство је одложило нови план и програм још за неко време, тако да је по наређењу Министарства рад по новом плану и програму за основне школе почео 1. септембра 1935. године у целој земљи.

Из текста наставног програма сазнајемо да су у Краљевини Југославији законом биле признате следеће вере: православна, католичка, старокатоличка, гркокатоличка, немачка евангеличка (лутеранска), евангеличка аугсбуршка словачког језика, реформована хришћанска (калвинска), исламска, мојсијевска, баптистичка. Науке свих ових вера с моралним поукама биле су заступљене у основној школи и требало је да се обрађују по наставним програмима које је према члану 43 Закона о народним школама од 1929. године, изменама и допунама од 7. јула 1930. године и према члану 5 Закона о верској настави од 23. септембра 1933. године прописивао министар просвете у споразуму са врховним представништвом појединих вера у Краљевини Југославији, а по саслушању Главног просветног савета.

Пошто наставни програми за верску наставу нису били још у свему израђени по наведеним одредбама, то се у основној школи настава овог предмета изводила углавном по наставним програмима по којима се предавала и до поменутих одредаба.

Православна верска настава се изводила по наставном програму који је донесен још 1898. године за школе у тадашњој Краљевини Србији. После уједињења по њему су радиле и остале православне школе уједињених крајева.

Циљ наставе о вери за православну верску наставу био је проучавање и развијање верскоморалних осећања и правилног религијског увиђања, или краће упознавање ученика са својом вером. Следе садржаји по разредима:

I разред

Крсни знак, „Во имја оца“ и
Оченаш на словенском са кратким тумачењем.
Божих. Свети Сава. Врбица. Цвети. Ускрс. Свети Ђурђе.

II разред

„Богородице дјево“ на словенском с кратким тумачењем.
Мала Госпођа. Ваведење. Свети Никола. Свети Јован. Крштење
Христово. Богојављење. Благовести. Спасовдан. Велика Госпођа.

III разред

Молитва пре и после учења на словенском, с кратким тумачењем.
Створење света. Потоп и Ноје. Прича о Јосифу. Мојсије и пророци.
Рођење Христово, његово детињство, живот и наука укратко.
Долазак Христов у Јерусалим. Тајна вечера и причешће. Страдање и смрт Христова (Велики четвртак, Велики петак и Велика субота). Ускрс. Духови.

IV разред

„Вјерују“ на словенском с кратким тумачењем.
Радња апостолска: Апостоли Петар и Павле. Гоњење хришћана.
Константин и Јелена. Крштење Срба. Ђирило и Методије. Крсно
име. Црквена слава и заветина.
Христова наука: Две најглавније заповести љубав према Богу и
ближњима. О милостивом Самарјанину. О немилостивом слуги.
О богаташу и Лазару. О пшеници и кокољу. О даровима. О сејачу
и семену. О послушном и непослушном сину. О неваљалом сину.

У свим старијим разредима ваљало је укратко понављати и оно што се прешло у млађим разредима. Уз вођење ученика у цркву требало је посматрати црквене предмете, и потом водити кратак разговор о њима. Према Правилима о вршењу верских дужности од 10. јуна 1935. године прописана је молитва пре учења и молитва после учења. Њих је по један ученик у почетку првога и на крају посљедњега часа читао место дотадашње молитве пре и после учења.

Молитва пре учења, из тог времена је гласила:

Молимо Те, Свемоћући Боже, дела наша најважнија милошћу Својом и помоћу Својом прати, да свака наша молитва и свако наше дело Тобом заврши и Тобом завршено да се доврши, Створишћу на славу, родитељима на радости, Отаџбини на користи.

Молитва после учења:

Хвала Ти за сва добротинства Твоја, Свемоћући Боже, који живиш и владаш увек и до века, Амин.

Новопрописане молитве биле су опште и удешене за све вероисповести, те су их били дужни знати и у школи читати како православни, тако и ученици осталих вероисповести. Раније молитве пре и после учења на словенском језику изостављене су из употребе.

II. 4. Ратни период од 1941. до 1945. године

На основу § 44 Закона о народним школама и мишљења Просветног одбора са његовог 45. редовног састанка, одржаног 29. децембра 1942. године, прописан је *Наставни план и програм* који је требало да важи за све разреде од почетка 1943/44. школске године. Потписао га је министар просвете Вел. Јонић у Београду 30. јануара 1943. године. **Наука о вери и моралним поукама**, према овом наставном плану **заузима** је **прво место**. За програм из Веронауке је напоменуто да ће се накнадно објавити. У I и II разреду био је предвиђен 1 час недељно, у III и IV разреду по 2 часа.

II. 5. Почетак изградње социјализма у Србији

По завршетку Другог светског рата, у Народној Републици Србији, као и у осталим републикама које су биле у саставу Југославије, кренуло се путем изграђивања социјалистичког друштвеног уређења, заснованог на марксистичко-лењинистичком учењу, односно на „научном погледу на свет“, како се тада говорило. На веру у целини, а тиме и на наставне садржаје у наставним програмима, који су се у свим претходним периодима учили у оквиру верске наставе као посебног наставног предмета, гледало се као на нешто застарело и према томе, непотребно.

Државно издавачко предузеће Србије „Просвета“ објавило је у Београду 1945. године *Нови наставни план и програм за основне школе са методским упућивањима за обраду појединих наставних предмета*. **Наставним планом било је одређено да се учи 11 наставних предмета од којих се на једанаестом месту налазила Веронаука.**

План наставног градива по часовима и програм из појединих наставних предмета пружао је детаљне потребне податке о сваком наставном предмету. Састојао се од а) циља, б) плана наставног градива по часовима (за сваки разред) и в) програма (за сваки разред). На овај начин презентовани су сви наставни предмети из наставног плана, осим Веронауке.

У Наставном плану и програму за основне школе (1947) године **Веронаука као наставни предмет први пут је изостављена** и од тада се у овим службеним (државним и школским) документима у Србији више дуго не појављује. У овом временском периоду религија је посматрана као „опијум за народ“ и због тога била је непожељна. Све што је имало везе са вером и Црквом било је „сумњиво и опасно“.

Литература:

А) Архивска грађа:

Наставленије учебни предмета који се у школама нормалним за прво и друго шеченије школско предаваши имају (1838).

Наставленије училишљима правишелствени и обишесствени школа у Књажесћиву Сербји (1838).

Наставленије у смошренију учебни предмета (1844).

Наставни програм за вишу основну школу (1844).

Наставни план и програм (1942).

Наставни план и програм за основне школе (1947).

Нови наставни план и програм за основне школе са методским упућствима за обраду појединих наставних предмета (1945).

Расположење предмета који се у основним училишћима предају по разредима и пољодијама (1850).

Прва знања за основне српске школе (1870), Београд: Државна штампарија.

Распоред предмета за мушке и женске основне школе и упућство како ће се предаваши (1871).

Ред предмета који ће се по разредима и шечајевима имаши предаваши у основним женским школама (1865).

Устројеније јавној училишћиној наставленија (1844).

Б) Књиге:

Berđajev, Nikolaj (2007), *Filozofija slobodnog duha*, Beograd: Dereta.

Владика Николај (2001), *Охридски пролој*, Шабац: Глас цркве.

Добрашиновић, Голуб (2009), *Вук Караџић (1787–1864)*, Лозница: Центар за културу „Вук Караџић“.

Јовић, Саво (2004), *Христов светосавац Михајло Пућин*, Београд: Информативно-издавачка установа Српске православне цркве.

Лукић Славољуб, Вуковић Владимир (2011), *Настава православне веронауке. Дидактичко-методички приручник*, Бања Лука: Катихетски одбор.

Марковић, Михаило (Недатирано), *Стварање јединствености духовној простора српској народа*, Београд: Нова Европа.

Милићевић, М. Ђ. (1876, репринт 2005), *Кнежевина Србија*, (Фото-типско издање) Београд: Државна штампарија, БООК & МАРСО.

Натошевић, Ђорђе (1886), *Читанка за I разред српске основне школе*, Пето поправљено издање, Београд: Краљевска српска државна штампарија.

Петковић, Вујица (1927), *Нови наставни програми за I, II, III и IV. разред основних школа Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца. За практичну употребу у основној школи*, Београд: Геца Кон.

Поповић, Јустин (1999), *Философске урвине*, Београд: Наследници оца Јустина и манастир Ђелије код Ваљева.

Пурић, Јован (2009), *Богословске основе педагогике Св. Јована Златоустог*, Београд: Православни богословски факултет „Свети Василије Острошки“, Универзитет у Источном Сарајеву – Фоча и Манастир Острог.

Радовановић, Петар (1838), *Српски буквар*, Београд: Књажеско-српска књигопечатња.

Рајчевић, Петар (2013), *Верски садржаји у наставним плановима и програмима за основне школе у Србији*, Лепосавић: Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић.

Свети Николај Жички (2001), *Сабрана дела II*, Линц: Српска православна црквена општина ЛИНЦ.

Св. Николај Жички (2004), *Азбука спасења*, Линц: Издавачка кућа „Православац“ у Линцу.

Свети Сава (1991), *Беседа о правој вери*, Београд: Новоизабрани Епископ вршачко-банатски Атанасије (Јевтић).

Студенички тижник. Царославник манастира Студенице (1994), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Народна библиотека Србије.

Tejlor, Čarls (2011), *Doba sekularizacije*, Beograd: IP Albatros plus. Službeni glasnik.

Устав Краљевине Срба, Хрватска и Словенаца (1921), Сарајево: Земалска штампарија.

Устав Краљевине Југославије (1937), Београд: Геца Кон.

Флоренски, Павле (2000), *Смисао идеализма*, Београд: Плато.

Примљено: 5. 9. 2016.
Исправљено: 15. 9. 2016.
Одобрено: 18. 10. 2016.

RELIGIOUS EDUCATION CURRICULA FOR PRIMARY SCHOOLS IN MODERN SERBIA

Petar Rajčević

Teacher Training Faculty in Prizren – Leposavić

Summary: *The content of religious education curricula reveals what pupils were studying in primary schools in Serbia, based on the preserved curricula from 1838 to 1945. For better transparency studied curricula have been grouped into several historical periods (from the Principality of Serbia, through the Kingdom of Serbia, Kingdom of SHS / Yugoslavia, to the war period 1941–1944 / 45. and the beginning of the construction of socialism in the DFJ. and the Republic of Serbia in its composition). Living and working in the country, school and church was a harmonious, unified whole. All teachers who knew the content of the religious education, saw it as an excellent opportunity to develop socially desirable moral personality. Therefore, in the curriculum for primary schools this course occupied central place and was the center around which all the other subjects were rallied. The exception was the last period when this course of study was canceled out and the teaching of religious content was forbidden school buildings.*

Key words: *curriculum, primary school, religious education, religious teacher, a pupil, education, Serbia.*